

11. dni dynamickej psychoterapie

Prečo sa bojíme smrti? Úvaha z pohľadu synkriticizmu

J. Piaček

Namiesto úvodu

Najprv určitá invokácia. Môj učiteľ profesor Ján Albrecht mi pri našich stretnutiach v Bratislave posilnil odvahu vyrukovať s myšlienkami typu: *Nie je zaujímavé utrpenie, ale to, čo z neho spravíme*. Profesor Albrecht bol pre mňa inšpirujúci aj inou stránkou svojej osobnosti – popri jeho povestnom zmysle pre humor a sebaironiu, keď raz poznamenal, že *až na hlavu sa cítim normálny*. Zaujal a pravdu povediac šokoval ma ešte jednou stránkou svojej mysle – strachom zo smrti. Hodne sme čítali Rilkeho *Duinské elégie*, premýšľali Orfeov zostup do podsvetia, zmysel jeho obzretia sa za Euridikou atď., no nikdy sme expressis verbis nehovorili o jeho alebo mojom vzťahu k smrti a o tom, ako si ju uvedomujeme osobne. Teoreticky profesor letmo tematizoval vo svojich prácach suicidálne stavy, no podrobne sme sa k ich rozborom nedostali. V albrechtovskom dome, kde tragicky ukončil svoj život jeho otec, významný hudobný skladateľ Alexander Albrecht, boli vždy otvorené všetky dvere vnútri bytu, stále tam boli prítomné – rilkeovsky povedané – tiene za skriňami a starobylym nábytkom. Pre nezastavených to mohlo pôsobiť romanticky, no skutočnosť – ako som si to neskôr uvedomil – bola prozaikejšia – išlo o strach zo smrti, strach z umierania, strach zo straty životných pôžitkov u Hansiho, u tohto veľkého majstra umenia užívať si všetky príjemné stránky života. Tolko invokácia.

Štúdie, ktoré sme v ostatných rokoch o smrti, umieraní a strachu z nich uverejnili, sú napísané extrémne ťažkým štýlom, hmýria sa termínmi ako perichrónia (bezčasie), enchronematika (náuka o intratemporálnych formách bezčasovosti), transhorizontová realita (unikajúcnosť) a pod. Preto sme sa rozhodli vystúpiť na týchto dňoch dynamickej psychoterapie trochu uvoľnenejšie a pokiaľ to pôjde bez technického aparátu synkriticizmu, perichronozofie a synkriticistickej tanatológie, no využívajúc aplikačné možnosti synkriti-

cizmu. (Poznámka: Súhrnný prehľad o týchto možnostiach vrátane bibliografie k synkriticizmu možno nájsť v štúdiu Piačeka (2009). Text hlavnej monografie, v ktorej sa podáva synkriticizmus ako filozofia a spôsob života, *Synkriticizmus – filozofia konkordancie*, si možno stiahnuť na internetovej adrese <http://pomslovfil.synthasite.com/>). Letmo sa pritom dotkneme aj kontextu interdisciplinárneho a interkulturálneho v súvislosti so smrťou a umieraním, čo je téma *par excellence* synkriticistickej, pretože synkriticizmu ide v prvom rade o nereduktívne usúvzťažňovanie pohľadov, ktoré možno považovať aj za inkompatibilné, ako napríklad pohľad vedecký a náboženský alebo pohľad „západný“ a „východný“. (Poznámka: Napríklad prístup kresťanský a špeciálnovedne medicínsky, pokiaľ ide o umieranie, pertraktuje Heinrich Pompey (2004), jógový a špeciálnovedný (psychiatrický) prístup Karel Nešpor (2005), takmer vyčerpávajúca paleta špeciálnovedných, filozofických, náboženských a umeleckých prístupov Robert Kastenbaum a kol. (2003), hlavné svetové kultúry umierania rozoberá monografia Stevena J. Rosena a kol. (2008). Spomenuté „nereduktívne usúvzťažňovanie“ označujeme termínom *synkríza*, od ktorého je odvodený aj názov našej filozofie a spôsob života v súlade s ňou *synkriticizmus*. V tomto príspevku sa však dotkneme – veľmi abstraktne, no s vedomím naznačeného nesmierne obsažného kontextu špeciálnovedného, filozofického a náboženského – **problému príčiny** strachu zo smrti a umierania. Z ďalšieho bude možné pochopiť, že synkriticizmus má v chápaní smrti a umierania veľmi blízko k existencializmu, pretože komplex fenoménov umierania a jeho vyústenia pertraktujeme tiež ako personal event in the context of freedom and authenticity „osobnú udalosť v kontexte slobody a autenticity“ (Mui, 1999). (Poznámka: Sivák (2009) charakterizuje synkriticizmus priamo ako odnož existencializmu).

Centrálnym fenoménom komplexu strachu je lipnutie. Lipnutie vôbec, pričom intenzita tohto fenoménu závisí o. i. od predmetu lipnutia, od jeho závažnosti v očiach lipnúceho. V prípade uvedomovania si akejkoľvek straty čiže straty čohokoľvek materiálneho či duchovného, telesného alebo duchovného, vrátane straty bezbolestnosti a života má kľúčovú úlohu strach zo smrti. Od strachu zo smrti vrátane toho, čo

Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Adresa: Doc. PhDr. J. Piaček, PhD., Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovensko. E-mail: piacek@fphil.uniba.sk

ju podľa reprezentácie v našom vedomí sprevádza a čo po nej nasleduje, koniec koncov ako na nitke visia všetky ostatné modifikácie fóbií. Strach zo smrti je „umožňujúco“ ostatných strachov.

Pozitívnym protipólom kľúčovej úlohy strachu zo smrti je v Európe, či vôbec v západnej civilizácii, dávno zabudnuté umenie umierať (*ars moriendi*). Umenie umierať je pritom prinajmenšom taký istý aspekt nášho života – ak nie dokonca dôležitejší – ako umenie žiť (*ars vivendi*). Hned prvá veta *McMillanovej Encyklopédie smrti a umierania* znie: „The *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying* is a contribution to the understanding of life“. (*Macmillanova Encyklopédia smrti a umierania* je príspevkom k pochopeniu života.) (Poznámka: Pozri Predhovor in Kastelbaum (2003). Čo má na zreteli touto vetou hlavný editor *Encyklopédie smrti a umierania* Robert Kastelbaum? Čím tanatológia tematizuje život? Spomenutá dvojväzková encyklopédia má 1072 strán a rozbery obrovského komplexu aspektov smrti a umierania, ktoré táto referenčná príručka obsahuje, majú byť príspevkom k pochopeniu života? Keď sme písali záverečnú kapitolu našej filozofie nadpísanú *Filozofia synkriticizmu*, nemali sme k dispozícii imponujúcu Kastelbaumovu encyklopédiu a napriek tomu píšeme: „V skutočnosti umenie umierať nie je nič iné, ako umenie žiť“, a vzápätí dodávame: „rozčleňujeme ich vlastne iba z dôvodov výkladu alebo analýzy, v skutočnosti prvý nádych je prvý krôčik na ceste k smrti“ (Piaček, 2007). Niet neumierajúcich živých. Ak by sme čo i len na sekundu prestali umierať, nežili by sme.

Chýba nám schopnosť, ochota i čas pestovať spomenuté umenia. Pripadalo by nám to ako návrat k starým scholastickým *artes liberales*, keď začíname oživovať *ars moriendi*. Synkriticizmus označuje pestovanie všetkých týchto umení, vrátane pestovania umenia umierať, termínom *artistika*. Chýba nám systematické rozvíjanie *artistiky*, povedzme v takom zmysle, v akom je obsiahnuté v *Tibetskej knihe mŕtvych* (Bardo tödöl). Naši príbuzní zostupujú každodenne do smrteľne nebezpečných hlbín zeme alebo nastupujú do ešte nebezpečnejších dopravných prostriedkov a my sme „šokovaní“, keď zahynú. Ani školstvo, ani masovokomunikačné prostriedky sa stále nevedia kultivovane vyrovnávať so smrťou. S kultivovaným vystúpením primátora, politika, pedagogického pracovníka a pod. sa v tomto smere stretávame len výnimočne.

Záujem o smrť a umieranie si stále pletieme s nekrofiliou. Tanatológia však neimplikuje nekrofiliu, práve naopak, je – alebo aspoň by mala byť – (spolu)nástrojom a (spolu)základom jej terapie.

Je zaujímavé, že znaky nekrofilie nevykazuje záujem o smrť a umieranie, ale práve naopak odvracanie pohľadu od nich, zastieranie si pohľadu na smrť a umieranie ich virtualizovanými modalitami v masmédiách a petrifikovanými potrebami konzumerizmu. Štítíme sa dotyku už nielen so živým umierajúcim, ale už dokonca aj so živým chorým a vo svojom štítení sa nezriedka nepohrdneme ani zdravou manželkou či milenkou alebo zdravým manželom či milencom a rovno sa s ňou alebo s ním rozvádzame alebo aspoň bývame v rozličných bytoch. Esemeskovaním bezdotykové manžels-

tvo neprekonáš. Keby sme obmenili výrok, že *pre stromy nevidíme les*, mohli by sme povedať, že *pre mŕtvolu nevidíme smrť*. Ale čo je to vlastne, čo pre mŕtvolu nevidíme? Čo za fenomén máme v smrti a v umieraní?

Umieranie a jeho produkt – presnejšie kultúrny výtvor, výtvor umenia umierať – smrť sa stávajú niečím monštruóznym a desivými, keď ich vysunieme do budúcnosti a keď si myslíme, že teraz, v tomto okamihu, v týchto dňoch neumierame, že umierať budeme alebo umrieme „až raz“, „až niekedy“ v budúcnosti. Kardinálnym omylom tvárou v tvár smrti a umieraniu je ich odtrhnutie od života, ich protipostavenie životu.

Kontrapozícia života a smrti je aj hlavná príčina strachu zo smrti. S touto kontrapozíciou sa nesie celý rad ilúzií s katastrofálnymi dopadmi – život ako blaženosť x umieranie ako utrpenie, život ako svetlo x umieranie ako tma, život biela x smrť čierna atď. Táto kontrapozícia tvorí chrbtovú kosť západnej civilizácie, ktorá zakaždým, keď sa stretne s ľuďmi nemajúcimi strach so smrti, sa začína chvieť, knísať a zosypávať ako „známe dvojčky 11. septembra“. S našim strachom zo smrti súvisí aj naše rozsievanie smrti po svete, ktoré na rozdiel od našich „protivníkov“ šíri zväčša – ako ináč? – mohutnými a sofistickovanými technickými prostriedkami, ktoré na našej strane minimalizujú straty, no na strane protivníka vykazujú črty genocidy. Porovnajme si naše straty na životoch a straty povedzme Iračanov. Všetky konflikty, ktoré vo svete manažujeme, majú čo do strát na životoch a čo do počtu trpiacich podobnú numerickú štruktúru ako vojna v Iraku. Rozdiely v číslach medzi našimi a „ich“ padlými sú nebotyčné dokonca aj vtedy, keď odrátame počty obetí samovražedných atentátnikov. Jedným z dôvodov zvrhnutia atómových bômb bolo minimalizovanie našich strát. Ako je možné, že o naše straty sa začíname zaujímať až po tom, keď si vyzbrojíme svojich protivníkov?

Otázku tu nekladíme ani politicky, ani ideologicky, otázku tu kladieme filozoficky, pýtame sa na našu praktizovanú ontológiu smrti. Politika a ideológia sú pena, pevným základom pod nimi je štruktúra nášho spôsobu života. A ním, týmto životom, nami tak ako sme tu a teraz (*hic et nunc*), prechádza priepastná a – ako sme naznačili – aj smrtonosná trhlina medzi našim žitím a našim umieraním. Medzi svoj život a svoje umieranie sme vsunuli časovú medzeru, od raného detstva sa vychovávame k ilúzii budúcnosti smrti, k preludu smrti ako čohosi budúceho, čohosi, čo ešte len má prísť. Táto vidina smrti ako čohosi kontraoponovaného životu je generátorom strachu, a to samozrejme nielen strachu zo smrti, ale aj z jej následkov. Následky si možno uvedomovať dvoma základnými spôsobmi – strachom a zodpovednosťou.

Ako vidíme, štruktúrnou zložkou príčiny strachu zo smrti je okrem iného aj naše intenzívne šírenie smrti medzi nami samými (vojny, automobilizmus, fajčenie, konkurencia atď.) a medzi nami a ostatnými položkami nášho prostredia organického i anorganického, pozri napríklad naše ničivé pôsobenie nielen vo vrstvách planéty ale aj postupné zanešťavovanie jej kozmického okolia.

Strach je v podstate zárodok reflexie, začiatok jej klíčenia. Preto reflexia nemôže byť nástrojom prekonávania strachu, ale rovnako ako strach je skôr materiálom na spracovanie, materiálom určeným na transformáciu čiže zmenu znamenka. Nejde o „likvidáciu“ strachu zo smrti, ale o pretvorenie energie strachu na schopnosť anihilácie časovej medzery medzi žítím a umieraním. Až odstránením časových kavern medzi – ako hovorí Edmund Husserl – živou prítomnosťou (*lebendige Gegenwart*) či Alfred Schütz (*vivid present*) – a budúcnosťou, čiže až pretavením ich vzťahu do stavu bezčasia sa opäť stratí priestor, v ktorom sa zárodoky nevôle z neuspokojených potrieb vyvíjajú do hrozivých predstáv umierania, smrti a toho, čo podľa našich predstáv „buble a klokotá“ po živote.

Ide o kontinuálne pretváranie akýchkoľvek emócií na praktickú múdrosť, na schopnosť dokončiť celoživotné umieranie dôstojne a s plným vedomím.

Záver

Nebude odstránenie cezúry medzi živou prítomnosťou a neživou budúcnosťou návratom do živočíšstva? V zmysle znovuoobnovennej kontinuity prítomného a budúceho, života a smrti či dokonca živočíšneho a ľudského nepochybne áno. Rozdiel tu však zostane v podobe nevyhnutnosti túto kontinuitu neustále obnovovať. Zvieratá túto kontinuitu majú. My ju mať vždy iba budeme môcť. Povedané filozoficky naša štruktúra v líniiach skutočnosti a možnosti nepominie, naša vrhnutosť do nevyhnutnosti voliť medzi možnosťami tu aj po odstránení strachu zo smrti zostane. Zostane tu naša sloboda a teda aj zodpovednosť. Zvieratá tieto problémy na rozdiel od nás nikdy mať nebudú.*

---

*Práca bola prezentovaná na 11. dňoch dynamickej psychoterapie: Straty, starnutie, smrť, ktoré sa konali 16.-17.9.2009 v Senci.

Literatúra

Kastenbaum, R. (Ed.): Macmillan Encyclopedia of Death and Dying. Vol. 1 - 2. New York etc.: Gale 2003.

Mui, C.L.: Death. In: Dictionary of Existentialism. Westport, Greenwood, 1999, s. 113-120.

Nešpor, K.: Jóga a srdce, jóga a obrana, jóga a smrť. Ústí nad Orlicí: OFTIS 2005.

Piaček, J.: Filozofia synkriticizmu. In: Znak a fenomén. Bratislava: ALL ACTA 2007, s. 14-27.

Piaček, J.: Aplikované možnosti synkriticizmu. Filozofia, 64, 2009, č. 3, s. 183-194.

Pompey, H.: Zomieranie. Trnava: Dobrá kniha 2004.

Rosen, S.J.: Ultimate Journey. Death and Dying in the World's Major Religions. Westport etc.: Praeger 2008.

Sivák, J.: Na úvod. Filozofia, 64, 2009, č. 3, s. 181-182.

Tibetská kniha mŕtvych. Praha: Odeon 1991.

Do redakcie došlo 20.11.2009.